

Magdalena Lemańczyk

Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Gdańsku

TOŻSAMOŚĆ NARODOWA POMORSKICH LIDERÓW MNIEJSZOŚCI NIEMIECKIEJ

Autorka przedstawia wnioski pochodzące z badań terenowych przeprowadzonych wśród 50 liderów i aktywnych członków dziesięciu instytucji mniejszości niemieckiej, działających na obszarze województwa pomorskiego po 1989 roku. Głównym celem jest opis i analiza podstawowego dla liderów mniejszości niemieckiej problemu społecznego, jakim jest podtrzymywanie tożsamości narodowej i ciągłości grupy. Autorka uwzględniła kontekst grupy dominującej kulturowo w Polsce, sytuację pogranicza oraz specyfikę społeczeństwa postmigracyjnego. Wykorzystaną techniką badawczą był wywiad pogłębiony (częściowo ustrukturyzowany) przy użyciu scenariusza wywiadu. Autorka zastosowała metodę obserwacji uczestniczącej (lub częściowo uczestniczącej) oraz technikę wywiadu zogniskowanego i analizę treści dostępnych materiałów archiwalnych.

Główne pojęcia: mniejszość niemiecka, integracja, asymilacja, tożsamość, identyfikacja, Danzigerzy, Niemcy.

Wstęp

Autorka w opracowaniu koncentruje się na głównym problemie społecznym liderów mniejszości niemieckiej w województwie pomorskim, jakim jest trudność podtrzymania tożsamości narodowej (niemieckiej) i ciągłości grupy w kontekście grupy dominującej kulturowo w Polsce.

Mniejszość narodowa – mniejszość niemiecka – rozumiana jest jako grupa „mieszkańców, obywateli danego państwa, którzy na skutek różnych przyczyn historycznych (jak np. przesunięcie granic, migracje itp.) odróżniają się od dominującej części społeczeństwa (czyli większości) świadomością swojej przynależności etnicznej (narodowej)” (Łodziński 2005: 25).

Przez grupę dominującą kulturowo w społeczeństwie autorka rozumie „taką zbiorowość, która (bez względu na powody) jest w stanie narzucić innym funkcjonującym w nim grupom swoje wzory zachowań, praktyki kulturowe i swój system normatywny oraz wiarygodnie przedstawić je jako konsty-

tuujące całe to społeczeństwo. [...] Na ogół wspiera ją system instytucjonalny – państwowy i/lub religijny” (Mucha 1999: 20).

Liderzy definiowani są jako formalni przewodniczący i członkowie zarządów instytucji mniejszości niemieckiej oraz aktywni, opiniotwórczy członkowie, animujący działalność kulturalną instytucji, lecz niebędący we władzach.

Kłopoty z autoidentyfikacją narodową uwarunkowane są przede wszystkim czynnikami historycznymi, zmianami społeczno-politycznymi i przekształceniami charakteru dotychczasowych więzi społecznych na Ziemiach Zachodnich i Północnych po 1945 roku, tj. żywiołowymi procesami kontaktów międzykulturowych, migracjami i mieszaniami się różnych grup społecznych. Powstawanie nowych więzi społecznych na Pomorzu wiązało się również z zanikaniem lub osłabieniem więzi lokalnych z poprzednim miejscem zamieszkania tzw. „społeczności na surowym korzeniu”, w przeciwieństwie do „społeczności na pniu”, które – przywiązane do ojczyzny lokalnej – rościły sobie prawo do ziem (Dulczewski 2001: 125). Powyższe przemiany ukształtowały wewnętrznie zróżnicowany kulturowo obszar pogranicza, którego tworzeniu sprzyjała przede wszystkim asymilacja i integracja.

Kategoria pogranicza rozumiana jest w sensie szerokim, za Andrzejem Sadowskim (1992: 5) jako pogranicze przejściowe, czyli usytuowana w przestrzeni sfera historycznego kontaktu kultur. Pod pojęciem integracji społecznej autorka rozumie „proces społeczny, w którym różne elementy składowe, przez wzajemne oddziaływanie tworzą pewne struktury zrastające się w system nowej jakości” (Sakson 1996: 144). Inny uznany autor, J. Milton Yinger, zwraca także uwagę na różnice między indywidualnymi i grupowymi aspektami integracji. Według niego „Indywidualna integracja istnieje do stopnia, w którym osoby z grupy A i B należą do tej samej grupy społecznej, włączając [...] interakcje wewnątrz tych grup, na bazie równości. Integracja grupowa [...] istnieje do stopnia, w którym A i B, jako grupy, posiadają te same prawa i publiczne przywileje, taki sam dostęp do publicznych i ekonomicznych dóbr i dzielą tę samą odpowiedzialność jako obywatele i członkowie całego społeczeństwa, podczas, gdy w tym samym czasie są akceptowani jako prawowita część społeczeństwa, z częściowo wyróżniającą się kulturą i identyfikacją” (Yinger 1994: 83). Asymilacja zaś dotyczy przyswajania i przejmowania przez członków mniejszości narodowej (etnicznej) kulturowych treści kultury dominującej oraz sytuacji, w której „oni” uważają siebie za część „nas” i odwrotnie.

Kształtowanie się nowego układu społecznego na Pomorzu po II wojnie światowej, w tym tożsamości mieszkańców, było zatem wynikiem integracji lub asymilacji ludności pochodzenia niemieckiego z ludnością autochtoniczną i ludnością napływową. Ma to istotne znaczenie, zwłaszcza w kontekście współwystępowania na badanym terenie kilku kultur, tworzących specyfikę regionu pomorskiego: polskiej, niemieckiej, kaszubskiej i kociewskiej.

W latach 1945–1989 i po 1989 roku tendencje asymilacyjne i integracyjne ludności pochodzenia niemieckiego lub identyfikujących się z narodem niemieckim i kulturą spełniały przynajmniej dwie istotne funkcje. Po pierwsze, były formą strategii „przetrwania” i reakcją obronną wobec dyskryminacji, która rozumiana jest jako „intencjonalne lub nieintencjonalne działania osób i instytucji, a także takie oddziaływanie dominującego w danym społeczeństwie systemu normatywnego, które powodują zmniejszenie udziału jakiejś zbiorowości w podziale zasobów społecznych” (Mucha 1999: 22). Po drugie, po 1989 roku powyższe tendencje są postrzegane przez tę grupę jako zagrożenie dla utrzymania tożsamości narodowej i interesów grupowych mniejszości niemieckiej.

Andrzej Sakson wskazuje także na specyfikę badanego obszaru, stanowiącego teren zamieszkania społeczeństw postmigracyjnych, tj. takich zbiorowości regionalnych, które w związku z procesami ruchliwości społecznej posiadają potencjał rozwoju dotychczasowych lub planowanych struktur społeczno-gospodarczych oraz możliwości wzrostu poczucia podmiotowości jednostkowej i grupowej (zob. Sakson 1996, 1998). Autor podkreśla, iż w analizie charakteru społeczeństw postmigracyjnych istotną rolę odgrywa zróżnicowanie dynamiki migracji w poszczególnych regionach Polski, odmienność typów migracji oraz procesy modernizacyjne.

Autorka opracowania, uwzględniając postmigracyjność obszaru, zakłada, iż problemy kształtowania się tożsamości narodowej badanych liderów są wielopłaszczyznowe, uwarunkowane złożonością stosunków społecznych na obszarze pogranicza.

Przedmiot badań i założenia metodologiczne

Wnioski pochodzą z badań terenowych autorki, przeprowadzonych wśród 130 liderów i aktywnych członków dziewiętnastu instytucji mniejszości niemieckiej, działających w granicach województwa pomorskiego, kujawsko-pomorskiego i warmińsko-mazurskiego.

Badany teren pokrywa się w większości z obszarem byłej prowincji Prusy Zachodnie (1878–1920) (zob. Neugebauer 2008). Opracowanie dotyczy zaś liderów dziesięciu instytucji mniejszości niemieckiej położonych w województwie pomorskim, zbadanych od 2008 roku do 2009 roku. Badania właściwe autorka poprzedziła zwiadem badawczym od 2006 roku. Badanie miało charakter eksploracyjno-opisowy, jego celem było uchwycenie stanu tożsamości narodowej w momencie badania, jak również opis funkcjonowania i dynamiki instytucjonalnej po 1989 roku, a nie sprawdzanie hipotez. Według Stefana Nowaka nie jest konieczne i niezbędne formułowanie hipotez, a w przypadku badań terenowych można zastosować pytania badawcze (zob. Nowak oprac.

1965: 347–349, 1970: 221–225). W przypadku jakościowych badań liderów mniejszości niemieckiej i osób aktywnych trudność w formułowaniu hipotez potęguje brak operatu, a w konsekwencji niemożność ustalenia reprezentatywności próby.

Podstawą teoretyczną badań autorki jest koncepcja tożsamości etnicznej J. Milтона Yingera, który zakłada trzy podstawowe kryteria (aspekty) tożsamości, stanowiące zarazem elementy składowe grupy etnicznej, tj. „1) spostrzeżenie członków danej grupy przez innych jako etnicznie odmiennych (na podstawie takich cech kulturowych, jak język, religia itp.); 2) samoświadomość jednostek ich własnej odmienności etnicznej; 3) uczestniczenie w aktywności grupowej, powstałej w związku ze wspólnym pochodzeniem i wspólną kulturą. W wyniku kombinacji tych trzech kryteriów wspomniany autor wyróżnił siedem rodzajów tożsamości etnicznej, mianowicie: tożsamość *pełną* (gdzie spełnione są wszystkie trzy kryteria), *nie uznawaną* (spełnione są kryteria 1 i 3), *prywatną* (spełnione są kryteria 2 i 3), *ukrytą* (jednostka spełnia tylko kryterium 3), *symboliczną* (spełnione są kryteria 1–2), *stereotypową* (występuje jedynie kryterium 2). Autor ten uważa, że jeżeli nawet jedno z wymienionych kryteriów jest spełnione, to mamy do czynienia z czynnikiem etnicznym, który może być godny uwagi zarówno ze względu na jego przyczyny, jak i konsekwencje” (Synak 1998: 56; Yinger 1994: 2–5).

Niniejsze opracowanie jest wyłącznie próbą opisu i analizy głównych problemów utrudniających podtrzymanie tożsamości narodowej wśród badanych liderów. Pełna analiza aspektów tożsamości według koncepcji Yingera, znacznie wykraczałaby poza ramy opracowania.

Główne pytanie badawcze brzmi: jak kształtuje się tożsamość narodowa liderów mniejszości niemieckiej w województwie pomorskim? Szczegółowe pytania badawcze koncentrują się wokół zagadnień: Czy respondenci mają świadomość etnicznej (narodowej) odmienności od grupy dominującej w Polsce (Polaków)? Czy respondenci uważają, że są postrzegani przez członków grupy dominującej jako odmienni narodowo (kulturowo, religijnie itp.)? Czy i jak (w jakich formach) respondenci pielęgnują kulturę niemiecką? Jakie czynniki wpływają na indywidualne i grupowe identyfikacje narodowe? Jaki typ tożsamości narodowej (etnicznej) przedstawiają respondenci? Jak przedstawia się struktura układu społecznego, jakim są instytucje mniejszości niemieckiej w Polsce? Jakie są zasady funkcjonowania instytucji mniejszości niemieckiej? Jak przedstawiają się relacje wewnątrzgrupowe i zewnątrzgrupowe instytucji mniejszości niemieckiej? Jaki jest wzajemny stosunek i wzajemne oddziaływanie poszczególnych grup w ramach badanego terenu (tj. siedziby głównej do oddziałów, siedziby głównej do innych instytucji samodzielnych, oddziałów do instytucji samodzielnych)? Jakie występują podobieństwa i różnice (grupowe i indywidualne) w funkcjonowaniu instytucji mniejszości niemieckiej? Jak

przedstawia się dynamika działalności po 1989 roku instytucji mniejszości niemieckiej na badanym terenie?

Autorka przeprowadziła *case study* układu społecznego, jakim są instytucje mniejszości niemieckiej, z uwzględnieniem struktury, zasad funkcjonowania, układu relacji wewnątrz- i zewnątrzgrupowych, i wewnętrznej dynamiki tego układu. Zastosowała również technikę wywiadu pogłębionego (częściowo ustrukturyzowanego) z wykorzystaniem scenariusza wywiadu, złożonego zasadniczo z trzech bloków tematycznych, tj. autoidentyfikacja narodowa (etniczna) respondentów, samotożsamość „odzwierciedlona” i funkcjonowanie instytucji mniejszości niemieckiej po 1989 roku (etniczna aktywność organizacyjna) (zob. Silverman 2008, 2007; Babiński 2004).

Ważną rolę w procesie badawczym odegrała obserwacja uczestnicząca lub częściowo uczestnicząca, która pozwoliła autorce na wniknięcie w głąb badanej grupy i obserwowanie jej „od środka”. Autorka nie jest członkiem mniejszości niemieckiej, ani osobą pochodzenia niemieckiego, dlatego udział w środowisku mniejszości niemieckiej pozwolił jej na zweryfikowanie założeń wstępnych i uniknięcie ewentualnych błędów w trakcie badań właściwych.

Kolejną wykorzystaną techniką był wywiad zogniskowany, przeprowadzony z udziałem liderów najmniejszych organizacji. Autorka posłużyła się również metodą analizy treści, między innymi statutów, kronik, dokumentów archiwalnych, prasy i pism udostępnionych przez respondentów.

W opracowaniu wykorzystano wybraną część uzyskanego materiału badawczego z wywiadów z 50 liderami ośrodków w Gdańsku, Gdyni, Tczewie, Chojnicach, Malborku, Kwidzynie, Sztumie, Lęborku, Bytowie i Wierchucinie¹. Choć Lębork, Wierchucino i Bytów znajdowały się w granicach byłej prowincji Pomorze, obecnie organizacje działające w tych miejscowościach są ściśle powiązane z organizacją główną – Związkiem Mniejszości Niemieckiej w Gdańsku (ZMN) – są oddziałami terenowymi ZMN. Należy podkreślić, że na obszarze województwa pomorskiego aktywnie działają jeszcze dwie samo-

¹ Liczbę członków w poszczególnych ośrodkach trudno jest precyzyjnie oszacować, ponieważ dane odzwierciedlają stan ksiąg rejestrowych z końca lat dziewięćdziesiątych XX wieku, nie uwzględniając zmian, np. zgonów i migracji członków. Według dostępnych danych ZMN w Gdańsku, wraz z oddziałami, liczy od 4000 do 4500 członków, w tym około 2000 członków w Gdańsku. Ośrodek w Bytowie liczy około 800 osób, w powiecie tczewskim około 500 osób i 400 w Lęborku. Prawie 500 osób jest w Wierchucinie i okolicy. Ośrodek w Gdyni liczy około 250 osób, ale niezależnie działało także inne stowarzyszenie, skupiające około 70 osób. Ośrodek w Malborku skupia około 200 osób. Instytucja kwidzyńska zrzeszała w szczytowym okresie połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku około 1200–1300 osób (należy tu wliczyć powiązany na początku działalności ośrodek grudziądzki i sztumski). W 1998 roku powyższe trzy ośrodki oddzieliły się i usamodzielniały. Organizacja w Chojnicach, działająca od 2007 roku, liczy około 100 członków. Członkowie tej organizacji rekrutują się w zdecydowanej większości z członków poprzedniej organizacji, działającej w Chojnicach w latach dziewięćdziesiątych XX wieku.

dzielne organizacje mniejszości niemieckiej, których nie ujęto w badaniu, tj. w Słupsku i Miastku. Zainteresowania badawcze autorki skupiają się bowiem głównie na mniejszości niemieckiej funkcjonującej na terenie byłej prowincji Prusy Zachodnie, która granicami nie obejmowała dwóch powyższych miast.

Badania mają na celu uzupełnienie luki w badaniach socjologicznych w podejmowanej problematyce na badanym terenie. Dotychczasowa literatura socjologiczna o mniejszości niemieckiej dotyczy głównie obszaru Warmii i Mazur, Śląska Opolskiego oraz Pomorza Zachodniego (zob. Sakson 1990, 1998a; Berlińska 1989; Kurcz 1995, 2001; Janiszewski 1993). Problematyka i sposób badania wpisują się w tradycję socjologicznych badań Ziem Zachodnich i Północnych, istotna jest analiza tożsamości respondentów w kontekście ich etnicznej aktywności oraz wyodrębnienie, dotąd pominiętych w opracowaniach, niemieckich gdańszczan (Danzigerów) jako osobnej kategorii badanych o swoistych cechach kulturowych (Lemańczyk 2009: 12–14).

Dylematy tożsamości liderów mniejszości niemieckiej

Dylematy tożsamości narodowej respondentów, typowe dla obszaru pogranicza, którym niewątpliwie jest region pomorski, są przez autorkę rozpatrywane na kilku płaszczyznach: kulturowej, politycznej i ekonomicznej. Powyższe pozwalają ukazać złożoność obecnego stanu tożsamości narodowej liderów i problemów z utrzymaniem ciągłości organizacji.

W odniesieniu do badań osób należących do mniejszości narodowej (etnicznej) ma to istotne znaczenie, ponieważ identyfikacja z konkretnym narodem (grupą etniczną) nie wyczerpuje i nie wyjaśnia złożonego charakteru tożsamości, kompleksu zachowań i wartości z nimi związanych. Jest również zrozumiałym, że oficjalne identyfikacje grupowe nie muszą odzwierciedlać indywidualnych identyfikacji członków.

Badania liderów mniejszości niemieckiej w województwie pomorskim wskazują na istnienie zróżnicowanych powodów wyznaczających określony typ tożsamości w kontekście dominującej kultury polskiej.

Na płaszczyźnie kulturowej powody indyferentnej tożsamości narodowej należy głównie łączyć ze zmiennością stosunków narodowościowych i politycznych na tym terenie, tj. z napływem „ludności z Polski” (respondent 11), „bosych Antków” (respondent 33) czy po prostu „tych ze wschodu, zza granicy” (respondent 17), ze zmianą dawnych granic, z małżeństwami mieszanymi, które przyspieszały proces asymilacji oraz ze stosunkiem grupy dominującej do osób pochodzenia niemieckiego – często dyskryminacją.

Wynikiem tego jest charakterystyczna dla większości badanych tożsamość relatywistyczna, sytuacyjna, pozostawiająca możliwość wyboru (zob.

Nowicka 2006: 295–296). Respondenci określali siebie wówczas jako „*pół Niemiec/Niemka, pół Polak/Polka*”, „*i Niemiec/Niemka i Polak/Polka*” albo „*bardziej Niemiec/Niemka, niż Polak/Polka*” lub „*raczej bardziej Polak/Polka, niż Niemiec/Niemka*”. W tej grupie dominowały osoby powyżej 65. roku życia, a wśród zdecydowanej większości początkowa edukacja i wychowanie odbywały się w języku niemieckim.

Dla powyższej grupy kultura polska spełnia rolę kultury dominującej, co ma konsekwencje między innymi w braku lub słabej znajomości języka niemieckiego w mowie i piśmie wśród większości badanych i ich rodzin. Wielu respondentów tłumaczyło swoją deklarację tym, iż wprawdzie „*urodziłam się w rodzinie niemieckiej, w Prusach, ale większość życia spędziłam w Polsce. Tutaj później już chodziłam do polskiej szkoły, moje dzieci też się urodziły w Polsce, mój mąż jest Polakiem, polski chleb się je, to jak mam siebie inaczej określić? Więcej we mnie Polki niż Niemki*” (respondent 6) albo „*my od dziecka tylko niemiecką mowę znaliśmy. Nasi rodzice, jak chcieli coś ukryć przed nami, to wtedy między sobą po polsku rozmawiali. Przecież tutaj w okolicy bardzo mało Polaków było... ja przynajmniej nie pamiętam, żeby ktokolwiek po polsku rozmawiał... no a potem to już Polska nastąpiła i trzeba było się polskiego nauczyć. [...] Ciężko mi było się polskiego nauczyć, najczęściej z gazet lub od kolegów, ale nadal czuję się bardziej Niemcem niż Polakiem, nigdy się tego nie wyprę [...] w końcu w moich żyłach płynie niemiecka krew!*” (respondent 15).

Liderzy mniejszości niemieckiej twierdzą, iż taki rodzaj samookreślenia jest dla nich „wygodny”, pozwala funkcjonować w miarę możliwości językowych w dwóch kulturach i uniknąć dyskryminacji. Respondenci uzasadniali ponadto zmienność autoidentyfikacji bolesnymi doświadczeniami po 1945 roku, dyskryminacją społeczno-ekonomiczną i kulturową ze strony otoczenia. Mimo znacznej poprawy wzajemnych stosunków Polaków i osób pochodzenia niemieckiego, po 1989 roku nadal dochodziło do aktów dyskryminacji, mających wpływ na tożsamość badanych, np. trzykrotne próby spalania siedziby ZMN Gdańsk w połowie lat dziewięćdziesiątych lub negatywne artykuły w prasie, dotyczące umieszczenia flagi niemieckiej w bytowskiej siedzibie związku (zob. Świątkiewicz 1991: 3; (ba) 1993: 1; Ubertowska 1993: 1–2; Daszczyński 2000: 4).

Odzwierciedleniem indyferentnej tożsamości badanych są także sformułowania świadczące o autoidentyfikacji zarówno narodowej, jak i etnicznej – kaszubskiej – lub przypisywaniu sobie stereotypowych cech mieszkańców regionu pomorskiego. Wśród tej grupy można się spotkać z wyjaśnieniami: „*wie Pani, tak na naprawdę, to ja sam nie wiem, bo ja jestem niby Niemiec, też Polak, ale też trochę Kaszub, nie...*” (respondent 9), „*jestem po części troszkę Niemcem, ale też Pomorzakiem... ale co to znaczy? Pomorze jest ojczyzną i Kaszubów i Niemców i na Kociewiu też są grupy. Tak że ja nie wiem, jak*

mam się określić, nie zastanawiałem się głębiej nad tym... trochę, choć mniej, mam z Niemca, więcej z Polaka, ale też coś mam z Kaszuby” (respondent 41) albo *„To jest tak: w sumie po dziadku mam pochodzenie niemieckie, ale przecież też po babci kaszubskie, a jak mam kaszubskie, to i polskie, nie... ? To może wygląda, jakbym dwie sroki za ogon trzymała, ale raz odzywa się we mnie dusza niemiecka, raz polska, raz kaszubska. Tutaj na Pomorzu nie da się tego oddzielić*” (respondent 27). Powyższe wypowiedzi badanych korespondują z poglądem Andrzeja Saksona, który uważa, iż znaczna część członków mniejszości niemieckiej w Polsce rekrutuje się ze społeczności autochtonów, np. Kaszubów, Ślązaków (zob. Sakson 1996).

Problemy z utrzymaniem ciągłości mniejszości niemieckiej potęguje fakt, iż tylko niewielka grupa respondentów czuje się „Niemcem” lub też „prawdziwym Niemcem”. Jednocześnie częstym zjawiskiem występującym wśród badanych jest łączenie tożsamości narodowej z przynależnością państwową czy regionalną i określanie siebie jako „Prusak”, „Zachodnioprusak”, „Danziger” i „Kosznajder”. Z badań wynika, iż jedyną grupą, która określana jest przez większość liderów w kategoriach „prawdziwego Niemca”, są Danzigerzy – grupa w dużym zakresie autonomiczna i osobliwa. Głównych powodów tego zjawiska należy doszukiwać się w czynnikach: historyczno-społecznym i terytorialnym (zob. Andrzejewski 2005; Stankowski 2000).

O tym zaś, kto może się uważać za prawdziwego Niemca decyduje zazwyczaj zestaw cech przypisanych przez liderów „grupy własnej”, jak na przykład: posiadanie niemieckiego obywatelstwa, kraj (miejsce) urodzenia rodziców i respondentów, posługiwanie się językiem niemieckim lub kwestia służby w niemieckim wojsku. Nie bez znaczenia dla podtrzymania tożsamości i ciągłości grupy jest również działalność organizacji niemieckich, tj. Landsmannschaft Westpreussen (Ziomkostwo Prus Zachodnich) oraz Bund der Danziger (Związek Gdańszczan), które z racji usytuowania w szerszej strukturze organizacyjnej Bund der Vertriebenen (Związek Wypędzonych) i ze względu na cele statutowe zainteresowane są podtrzymywaniem kultury niemieckiej i języka niemieckiego w dawnych wschodnich prowincjach Trzeciej Rzeszy.

Kolejnym istotnym czynnikiem kulturowym, powodującym problemy z utrzymaniem tożsamości niemieckiej większości liderów, jest używanie języka polskiego jako języka codziennego. Język niemiecki jako wartość rdzenna, mimo słabej lub nikłej jego znajomości wśród badanych, spełnia w ich opinii nie tylko funkcję wyznaczającą kulturowo, ale także jest elementem komunikacji głównie najstarszego, przedwojennego pokolenia. Respondenci podkreślali w rozmowach, iż posługiwanie się językiem mniejszościowym i uczynienie z niego stałego elementu codziennego życia jest najważniejszym warunkiem ciągłości narodowej tej grupy i podstawą więzi (zob. Głowacka-Grajper 2009). Jednak dodatkową barierą utrzymania tożsamości narodowej

jest słaba transmisja międzypokoleniowa języka niemieckiego w obrębie rodziny, w procesie socjalizacji oraz brak zorganizowanej na terenie województwa pomorskiego edukacji przedszkolnej i szkolnej w języku niemieckim.

Zgodnie z Ustawą o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym z 2005 roku członkowie mniejszości niemieckiej mają zagwarantowane prawo do nauki języka mniejszości i w języku mniejszości. Jak wskazują wypowiedzi liderów, zauważalny jest, zwłaszcza w ostatnich latach, wzrost zainteresowania edukacją przedszkolną i szkolną w celu ochrony odrębności kulturowej mniejszości niemieckiej. Jednak niewysoki minimalny próg liczby zgłoszeń dzieci wciąż stanowi barierę do utworzenia oddziału, w którym będą one uczyły się języka mniejszości (wymaganych jest co najmniej 7 dobrowolnych zgłoszeń rodziców – prawnych opiekunów, w przedszkolu na poziomie danego oddziału, co najmniej 7 zgłoszeń rodziców w szkole podstawowej i gimnazjum na poziomie danej klasy oraz co najmniej 14 zgłoszeń w szkole ponadgimnazjalnej na poziomie danej klasy).

Polityczne czynniki problemów utrzymania tożsamości wśród badanych liderów wiążą się głównie z faktem uprawomocnienia ich tożsamości przez instytucje państwa niemieckiego i przyznania im niemieckiego obywatelstwa. Niektórzy członkowie uzależniają własną identyfikację i aktywność od zrealizowania powyższego postulatu, co potwierdza wypowiedź jednego z badanych „*parę osób czuje się pokrzywdzonych... ja na przykład już kolejny raz wysyłam do Niemiec papiery, oni mi odpowiadają ogólnikami i jeszcze każą płacić w Euro za każde rozpatrzenie sprawy. O proszę spojrzeć!* [respondent pokazuje plik dokumentów i korespondencji z urzędami z Niemiec – przyp. autorki]... *ja jestem zdeterminowany, ale jak jeszcze parę razy odmownie mi odpiszą, to rezygnuję z członkostwa w mniejszości niemieckiej*” (respondent 43), albo „*ja już kilka razy na spotkaniach ziomkostwa mówiłam, że jesteśmy dyskryminowani przez rząd niemiecki, że odmawia nam się przynależności do narodu niemieckiego... czy my jesteśmy gorszymi Niemcami? Pytam się! Tyle lat przecież działałam tutaj w mniejszości niemieckiej a rząd w Niemczech nas ignoruje. To powoduje, że odeszło od nas wielu członków [...] i ja też się zastanawiam*” (respondent 25).

Dla respondentów taka forma politycznej marginalizacji niesie za sobą również ekonomiczną, np. brak możliwości wyjazdu na stałe do Niemiec lub wyjazdu do pracy oraz psychologiczno-społeczną – brak stabilnego umocowania w społeczeństwie. Jak w większości wskazywali respondenci: „*praktycznie w Niemczech jesteśmy odbierani jak Polacy a w Polsce jak Niemcy*” (respondent 12). Zauważalna jest także postawa roszczeniowa niektórych badanych liderów wobec środowiska ziomkowskiego, od którego oczekuje się „*złatwienia spraw, które się należą mniejszości niemieckiej, a nie ciągłego grania na nastrojach politycznych*” (respondent 2).

Na płaszczyźnie ekonomicznej czynnikami powodującymi problemy utrzymania tożsamości narodowej i ciągłości grupy – nie wnikając w motywy wstąpienia do organizacji mniejszości niemieckiej – są głównie coraz mniejsze dotacje na działalność statutową, płynące z różnych źródeł, między innymi: z polskiego MSWiA i niemieckiego MSZ, z Fundacji Rozwoju Śląska oraz Wspierania Inicjatyw Lokalnych. Powoduje to często dezaprobatę i zniechęcenie w środowisku mniejszości niemieckiej oraz rezygnację z niektórych zaplanowanych przedsięwzięć kulturalnych. Jest to sytuacja bardzo niekorzystna dla członków mniejszości niemieckiej, ponieważ wydarzenia kulturalne w ramach mniejszości niemieckiej są dla nich często jedyną formą kontaktu z językiem i kulturą niemiecką.

Wnioski

Z przeprowadzonych badań wynika, iż podtrzymanie tożsamości narodowej i ciągłości grupy jest istotnym wyzwaniem dla liderów mniejszości niemieckiej w województwie pomorskim. Aspekt ten nabiera znaczenia w kontekście spadku zaangażowania członków mniejszości niemieckiej w etniczną aktywność organizacyjną i świadomości zagrożenia asymilacją wśród badanych liderów.

Refleksja badanych dotycząca dylematów tożsamości jest również związana z przekształceniami wewnątrz środowiska mniejszości niemieckiej, między innymi z otwarciem się grupy na zewnątrz, ze zmianą sposobu autoidentyfikacji z opierającej się na wspólnocie pochodzenia w opartą na świadomym wyborze, zmianą charakteru samoorganizacji polegającej na dobrowolności zrzeszania i spadkiem kontroli społecznej tej grupy.

W obliczu dominującego wpływu kultury polskiej dla liderów mniejszości niemieckiej istotną kwestią staje się organizowanie szkolnictwa w języku niemieckim i dostępność do lokalnych mediów.

Dodatkowym wyzwaniem utrzymania tożsamości i ciągłości grupowej dla badanych liderów jest potrzeba zdefiniowania wizji działania w przyszłości, nowego samookreślenia i zmiany zasad funkcjonowania w globalizującym się społeczeństwie. Z perspektywy politycznej i ekonomicznej wiązałyby się to w opinii liderów „z porzuceniem nadziei na pomoc, ochronę państwa niemieckiego i polskiego [...] i osobistym zaangażowaniem najbardziej kompetentnych członków mniejszości niemieckiej i otwarciem się na inne grupy mniejszościowe” (respondent 8).

Literatura

- Andrzejewski, Marek. 2005. *Polityczna emigracja z Wolnego Miasta Gdańska 1933–1939 (1945)*. Gdańsk: Wydawnictwo „Marpres”.
- Babiński, Grzegorz. 2004. *Metodologia a rzeczywistość społeczna: dylematy badań etnicznych*. Kraków: Nomos.
- Berlińska, Danuta. 1989. *Spoleczne uwarunkowania ruchu mniejszości niemieckiej na Śląsku Opolskim: próba diagnozy w świetle badań socjologicznych*. Opole: Instytut Śląski.
- Daszczyński, Roman. 2000. *Podpalacze się znudzili*. „Gazeta Wyborcza (Gazeta Morska)” 13.03.2000.
- Dulczewski, Zygmunt, 2001. *Mój dom nad Odrą. Problem autochtonizacji*. Poznań: Agencja Reklamowo-Promocyjna „Promocja 21”.
- Głowacka-Grajper, Małgorzata. 2009. *Mniejszościowe grupy etniczne w systemie szkolnictwa w Polsce. Przekaz kulturowy a więź etniczna*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Janiszewski, Ludwik. 1993. *Mniejszość niemiecka a Polacy na Pomorzu Szczecińskim: szkic socjologiczny*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Kurcz, Zbigniew. 1995. *Mniejszość niemiecka w Polsce*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kurcz, Zbigniew. 2001. *Mniejszość niemiecka w Polsce na tle innych mniejszości*. Poznań: Instytut Zachodni.
- Lemańczyk, Magdalena. 2009. *Danzigerzy gdańscy i ich pamięć przeszłości*. W: A. Szpociński (red.). *Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*. Warszawa: Scholar, s. 11–23.
- Łodziński, Sławomir. 2005. *Równość i różnica. Mniejszości narodowe w porządku demokratycznym w Polsce po 1989 roku*. Warszawa: Scholar.
- Mucha, Janusz. 1999. *Badania stosunków kulturowych z perspektywy mniejszości*. W: J. Mucha (red.). *Kultura dominująca jako kultura obca. Mniejszości kulturowe a grupa dominująca w Polsce*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Neugebauer, Manfred. 2008. *Heimat und Geschichte. Große illustrierte Geschichte von Westpreußen und Danzig*. Wolfenbüttel: Melchior Verlag.
- Nowak, Stefan (oprac.). 1965. *Metody badań socjologicznych*. Warszawa: PWN.
- Nowak, Stefan. 1970. *Metodologia badań socjologicznych. Zagadnienia ogólne*. Warszawa: PWN.
- Nowicka, Ewa. 2006. *Etniczność na sprzedaż i/lub etniczność domowa*. W: L. Adamczuk i S. Łodziński (red.). *Mniejszości narodowe w świetle Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 roku*. Warszawa: Scholar, s. 295–296.
- Sadowski, Andrzej. 1992. *Pogranicze. Studia społeczne. Zarys problematyki*. T. I. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytet w Białymstoku.
- Sakson, Andrzej. 1990. *Mazurzy – społeczność pogranicza*. Poznań: Instytut Zachodni.
- Sakson, Andrzej. 1996. *Procesy integracji i dezintegracji społecznej na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski po 1945 roku*. W: A. Sakson (red.). *Pomorze –*

- trudna ojczyzna? Kształtowanie się nowej tożsamości 1945–1995*. Poznań: Instytut Zachodni.
- Sakson, Andrzej. 1998. *Specyfika procesów społeczno-kulturowych społeczeństw postmigracyjnych*. W: B. Domagała i A. Sakson (red.). *Tożsamość kulturowa społeczeństwa Warmii i Mazur*. Olsztyn: Wydawnictwo Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, s. 7–11.
- Sakson, Andrzej. 1998a. *Stosunki narodowościowe na Warmii i Mazurach 1945–1997*. Poznań: Instytut Zachodni.
- Silverman, David. 2007. *Interpretacja danych jakościowych: metody analizy rozmowy, tekstu i interakcji*. Tłum. M. Głowacka-Grajper i J. Ostrowska. Warszawa: WN PWN.
- Silverman, David. 2008. *Prowadzenie badań jakościowych*. Tłum. J. Ostrowska. Warszawa: WN PWN.
- Stankowski, Witold. 2000. *Niemcy na Pomorzu Gdańskim i Kujawach w latach 1944/45–1950. Ucieczka, życie codzienne, wysiedlenie*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.
- Synak, Brunon. 1998. *Kaszubska tożsamość: ciągłość i zmiana. Studium socjologiczne*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Świątkiewicz, Jerzy. 1991. *Mniejszość i inne kłopoty*. „Dziennik Bałtycki” 18.01.1991.
- Trójkolorowa flaga*. 1993. (ba). „Kurier Bytowski” 18.02.1993.
- Ubertowska, Aleksandra. 1993. *Ekstremiści i ... butelki*. „Gazeta Gdańska” 18.02.1993.
- Yinger, John Milton. 1994. *Ethnicity. Source of Strength? Source of Conflict?*. Albany: State University of New York Press.

National Identity of Pomeranian Leaders of German Minority

Summary

The author presents conclusions of field studies conducted among leaders and active members of ten German minority institutions operating in Pomeranian area after 1989. The main object of the article is to describe and analyze the fundamental social problem as seen by the German minority leaders, namely the maintenance of social identity and group continuity. The author considers the context of Polish majority, the situation of the borderland, and the peculiarity of the post-migration society. The studies were carried out in the years 2008 to 2009, following exploratory research conducted since 2006. The methods of in-depth interview, (partly unstructured), participant (or semi-participant) observation, focus group interviews and content analysis were used.

Key words: German minority, integration, assimilation, identity, identification, the Danzigers, the Germans.